

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SE.2020.00021>
Muzeum Łazienki Królewskie,
Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk,
kontakt: p.skowronski@lazienki-krolewskie.pl,
ORCID ID: 0000-0001-8228-2790
Sztuka Edycji 1/2020
ISSN 2084-7963 (print)
ISSN 2391-7903 (online)
s. 260–264

Piotr Skowroński

*Stanislas-Auguste
Poniatowski
et l'Europe
des lumières
Jeana Fabre'a*

Zagadnienia redakcji naukowej
polskiego tłumaczenia

Wydana w Paryżu w 1952 roku (wyd. 2 – 1984) biografia Stanisława Augusta pt. *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des lumières. Étude de cosmopolitisme* do dzisiaj pozostaje jednym z najważniejszych opracowań dotyczących kontaktów ostatniego króla Polski z elitami oświeceniowej Europy¹. Licząca siedemset czterdzieści sześć gęsto zapisanych stron monografia zostanie po raz pierwszy udostępniona czytelnikowi polskojęzycznemu w tłumaczeniu Jana Marii Kłoczowskiego. Burzliwa historia powstania tego dzieła sprawiła, że przygotowanie do druku polskiej edycji tekstu napotkało wiele problemów redakcyjnych, z którymi przyszło

się zmierzyć piszącemu te słowa. Artykuł ma na celu przedstawienie, na reprezentatywnych przykładach, przyjętych zasad redakcyjnych oraz sposobów ich zastosowania.

Zanim jednak przejdziemy do zagadnień stanowiących sedno artykułu, przyjrzyjmy się dziejom francuskiej biografii Stanisława Augusta. Jej autor, Jean Fabre, w latach 1928–1939 pracował w Instytucie Francuskim w Warszawie. Do jego zadań należało wówczas „przedstawienie studentom i opinii publicznej w Polsce możliwie całościowego i wiernego obrazu aktywności intelektualnej we Francji, a także stworzenie dla naukowców znad Sekwany centrum badań, które pozwoliłoby na studiowanie różnych aspektów cywilizacji polskiej”². W tym samym czasie podjął pracę nad napisaniem biografii Stanisława Augusta. Korzystał przy tym z zachowanych fragmentów archiwum Stanisława Augusta: Zbioru Popielów (mieszczącego się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie) i odpowiednich partii zasobu Biblioteki Czartoryskich. Spożytkował też wiele innych archiwaliów polskich, w tym spalone w 1944 roku materiały Biblioteki Ordynacji Krasińskich, oraz zagranicznych (francuskich, niemieckich, brytyjskich). Dalsze losy książki autor opisał we wstępie do swojej pracy: „Kwerendę źródłową oraz pierwszy zarys redakcji ukończyłem latem 1939 roku. Część notatek udało mi się spakować, gdy wraz z francuską misją wojskową wyruszałem z Warszawy nad granicę rumuńską. Pozostałe książki i materiały powierzyłem przyjaciom, którzy przechowywali je bezpiecznie aż do sierpnia 1944 r., kiedy to zaginęły podczas zagłady Warszawy – być może jednego z najbardziej makabrycznych epizodów wojny”³. Kiedy po wojnie dokończył pisanie biografii ostatniego króla Polski, nie miał możliwości zweryfikowania notatek z materiałem źródłowym. Przygotowując polskie wydanie edycji, należało tego dokonać.

Opis planowanej publikacji zaczniemy od formalnej charakterystyki zawartości. Wydanie francuskie składa się ze wstępu autora, z tekstu zasadniczego rozprawy, przypisów końcowych, wykazu źródeł, indeksu osobowego i ze spisu treści. W polskiej edycji wstęp autora zostanie poprzedzony przedmową Krzysztofa Pomiana, ukazującą szerszy kontekst historiografii francuskiej w połowie XX wieku, wstępem tłumacza oraz redaktora naukowego, w którym zostaną opisane przyjęte zasady redakcyjne oraz przedstawione znaczenie i aktualność książki Fabre'a w kontekście następnych siedmiu dekad rozwoju badań nad polskim oświeceniem. Tekst właściwy będzie opatrzone przypisami dolnymi, co ułatwi czytelnikowi rozpoznanie *dossier* autora⁴. Na język polski zostanie także przetłumaczony wykaz źródeł, który

Fabre opatrzył informacją dotyczącą zawartości poszczególnych jednostek archiwalnych. Opisy te nie wyczerpują zawartości archiwalnej przywoływanych sygnatur, informują jednak czytelnika, co było w nich najważniejsze dla francuskiego biografisty Stanisława Augusta. Następnym elementem jest bibliografia, która nie pojawiła się we francuskiej edycji książki. Dodatek ten ułatwi odbiorcy zapoznanie się z pracami wykorzystanymi przez Fabre'a. Książkę zakończą – tak jak w wersji francuskiej – indeks osobowy i spis treści.

Przystępując do redakcji naukowej tomu, kierowaliśmy się chęcią uczynienia książki użyteczną zarówno dla czytelnika popularnego, jak i specjalisty. Dla pierwszego z nich należało opatrzyć treść odpowiednimi komentarzami, dla drugiego konieczna okazała się modyfikacja zaprezentowanego przez Fabre'a aparatu naukowego przez dotarcie do wykorzystanych przez niego źródeł (z oczywistych względów technicznych było to możliwe jedynie w odniesieniu do źródeł znajdujących się w Polsce) oraz zweryfikowanie ich opisu bibliograficznego i treści.

Postanowiliśmy dokonać dużej ingerencji w przypisy, dostosowując je do polskiej tradycji wydawniczej. Ingerencja tego typu nie jest bezprecedensowa. Podobnie uczynili wydawcy polskiego tłumaczenia monografii Ambroise Joberta dotyczącej Komisji Edukacji Narodowej⁵. Tłumaczka Mirosława Chamcówna pisze: „Najwięcej kłopotów przysporzyło właściwe opracowanie przypisów. Można było zachować je w pierwotnej formie, przekładając jedynie na język polski. Jednakże z jednej strony stosowana przez Autora forma zapisu bibliograficznego nie opowiadała przyjętym na ogół w Polsce zasadom wydawniczym, z drugiej zaś strony wydawało mi się, że należy możliwie jak najbardziej ułatwić czytelnikowi konfrontację tekstu ze źródłami”⁶. Przypisy zostały więc opracowane zgodnie z instrukcją redakcyjną „Kwartalnika Historycznego”, najstarszego czasopisma naukowego historyków⁷. Podobnie skróty nazw bibliotek i archiwów zmodernizowano zgodnie ze współczesnym zwyczajem zapisu sygnatur archiwalnych⁸.

W tym miejscu należałoby opisać założenia towarzyszące modernizacji aparatu naukowego, opatrując je odpowiednim przykładem. Podczas prac redakcyjnych rozwinięto skrótowe odesłania bibliograficzne stosowane przez Fabre'a:

Wersja francuska (s. 573)	Wersja polska
Dębicki, <i>Puławy</i> , III, 120.	L. Dębicki, <i>Puławy (1762–1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego</i> , t. 3, Lwów 1888, s. 120.

Zostały także rozwinięte opisowo przytoczone przez Fabre'a tytuły pozycji bibliograficznych:

Wersja francuska (s. 567)	Wersja polska
Sur l'église Sainte-Catherine et le tombeau, v. Léopold Kosiński, <i>Dzieje kościoła św. Katarzyny w Petersburgu, in Księga pamiątkowa...</i> [Mémorial publié par les anciens et anciennes élèves des gymneses près de l'église catholique Sainte-Catherine à Petersbourg], Varsovie, 1863.	O kościele św. Katarzyny i grobowcu por.: L. Kosiński, <i>Dzieje kościoła św. Katarzyny w Petersburgu</i> , w: <i>Z murów św. Katarzyny. Księga pamiątkowa b. wychowanek i wychowanków gimnazjów przy Kościele świętej Katarzyny w Petersburgu</i> , Warszawa 1933, s. 1–40.

W odwołaniach do obficie cytowanej korespondencji osiemnastowiecznej uzupełnienia wymagały nazwiska nadawcy i adresata, które Fabre omijał, uznając, że czytelnik informacje te pozyska z toku narracji (co jednak nie zawsze jest oczywiste):

Wersja francuska (s. 601)	Wersja polska
Vienne, 19 juin 1759, Czart., 926, f. 261.	E. Lubomirska do S. Poniatowskiego, 19 VI 1759 z Wiednia, BCz 926, k. 261.

Zostały też poprawione błędne zapisy sygnatur archiwalnych:

Wersja francuska (s. 625)	Wersja polska
Zb. Pop. 158, N ^{os} 3, 11, 24.	Brown do Stanisława Augusta, 5 VI 1779, ZP 158, k. 120; H. Chabert do Stanisława Augusta, 31 XII 1777, ibidem, k. 198; O'Connor do Stanisława Augusta, b.d. [1771], ibidem, k. 238.

Jednostka archiwalna, której dotyczy powyższy przykład, to Zbiór Popielów 158. Składa się ona z kilku teczek sygnowanych kolejnymi literami alfabetu. W teczkach zaś, zgodnie z literą alfabetu, na którą zaczyna się nazwisko nadawcy, ułożono listy adresowane do Stanisława Augusta. Fabre, zaznaczając w przypisie: „N°s 3, 11, 24”, podawał numer poszczególnych listów w obrębie teczek (nie zaznaczając, z której tecki on pochodzi). W wersji polskiej posłużymy się foliacją ciągłą, stosowaną przez archiwistów w odniesieniu do całej jednostki. Uzupełnienia będą też dotyczyły nadawcy listów, odbiorcy (Stanisław August) oraz daty powstania.

Brak możliwości skonfrontowania przytoczeń autora z zawartością archiwów i bibliotek polskich po drugiej wojnie światowej skutkowało licznymi błędami. Podobne problemy sprawiły Fabre'owi straty w jego prywatnym archiwum. Szczególnie widoczne jest to w przypadku, gdy francuski badacz nie jest w stanie podać dokładnego odwołania do własnej pozycji:

Wersja francuska (s. 577)	Wersja polska
Cf. Jean Fabre, <i>Jean-Baptiste Dubois de Jancigny et son activité en Pologne</i> , in <i>Actes du Congrès d'histoire littéraire de Lwów</i> , 1937.	Por. J. Fabre, <i>Jan Chrzyciel Dubois [J.B. Dubois de Jancigny] i jego działalność w Polsce</i> , „Pamiętnik Literacki” 33, 1936, s. 88–93.

Poprawiono również oczywiste błędy w tekście, bez opatrzenia tego dodatkowym komentarzem:

Wersja francuska (s. 1)	Wersja polska
L'article 2 du traité de Riga (18 mars 1921)...	Artykuł XI traktatu ryskiego (18 marca 1921 roku) przewidywał zwrot Polsce „trofeów wojennych, bibliotek, archiwów i zbiorów archeologicznych, dzieł sztuki, przedmiotów o wartości historycznej, narodowej, artystycznej, naukowej i w ogóle kulturalnej”.

Odszyfrowano zapisane skrótowo (lub błędnie) odwołania do francuskich wydawnictw z XVIII i XIX wieku:

Wersja francuska (s. 569)	Wersja polska
Cf. Quérard, <i>La France littéraire</i> , VIII, 281–82 et Sainte-Beuve <i>P.C.</i> IV, 325–26.	Por. J.M. Quérard, <i>La France littéraire</i> , t. 8, Paris 1836, s. 281–282 oraz C.A. Sainte-Beuve, <i>Portraits Contemporains</i> , t. 4, Paris 1889, s. 325–326.
Wersja francuska (s. 571)	Wersja polska
<i>Discussion.</i> , loc. cit., p. 39 sq.	[P.S. Dupont de Nemours], <i>Mémoires soumis à la troisième classe de l'Institut</i> , Paris 1810, s. 39 i nn.

Przy tego typu ingerencjach rezygnowaliśmy z nawiasu kwadratowego. Kierowaliśmy się tu założeniami podobnymi do tych, jakie przyświecały Zofii Zielińskiej przy wydawaniu *Pierwszego rozbioru Polski* Władysława Konopczyńskiego na podstawie odbitki złożonej do druku (aczkolwiek nie wydanej) w 1947 roku. We wstępie edytorskim do opublikowanej po sześćdziesięciu latach rozprawy najwybitniejszego badacza historii Polski XVIII wieku Zielińska stwierdzała:

Wreszcie staramy się uzupełnić opisy bibliograficzne podane przez Konopczyńskiego w sposób nieściśły czy niepełny, a więc np. z pominięciem miejsca i roku wydania; przy okazji w wypadku książek obcojęzycznych zamieniamy owo miejsce z wersji polskiej na oryginalną. Tych bibliograficznych, czysto „technicznych” uzupełnień nie sygnalizujemy, jest ich bowiem bardzo wiele [...]. Natomiast wszędzie tam, gdzie dopełniamy przypisy merytorycznie (np. stronę, której u Konopczyńskiego brak), czynimy to w nawiasie kwadratowym; ewentualne błędy takich interwencji nie obciążają dzięki temu Autora⁹.

W przypadku monografii Fabre'a i licznych poprawek w numeracji stron, które nie mogły zostać sprawdzone przez autora na etapie pisania i wydawania pracy, postanowiliśmy ograniczyć liczbę nawiasów kwadratowych jedynie do komentarzy redaktora lub tłumacza¹⁰.

Należało rozwiązać także kwestię cytowanych wielokrotnie przez autora pozycji bibliograficznych, które są też żywo obecne w polskim dyskursie badawczym. Dwie bodaj najczęściej przywoływane przez Fabre'a książki to wspomniana już praca Joberta o Komisji Edukacji Narodowej oraz *Pamiętniki* Stanisława Augusta. W przypisach Fabre'a monografia KEN zostaje odnotowana w wersji francuskiej (polskie tłumaczenie ukazało się bowiem ponad ćwierć wieku po pierwszym

wydaniu *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des lumières*). Jednak ze względu na dużą liczbę odniesień do tej książki i by umożliwić dotarcie do informacji polskiemu czytelnikowi, zdecydowaliśmy się – obok odwołań do wersji francuskiej – podawać analogiczny zakres stron polskiego tłumaczenia¹¹. Cytując *Pamiętniki* Stanisława Augusta, Fabre korzystał z wydania Siergieja Goriainowa¹². Postanowiliśmy uzupełnić odwołania do *Pamiętników* o przywołanie dodatkowo zakresu stron nowego wydania oryginalnego (francuskojęzycznego)¹³ oraz – dla fragmentów opublikowanych w tłumaczeniu na język polski – przywołanie polskiej edycji¹⁴.

Fabre z reguły nie podawał polskojęzycznych cytatów źródłowych w ich oryginalnym brzmieniu. Staraliśmy się, o ile było to możliwe, dotrzeć do tych tekstów, aby uniknąć błędów wynikających z podwójnego tłumaczenia¹⁵. Nie zawsze było to jednak łatwe lub możliwe. Za przykład niech posłuży przywoływany przez Fabre'a przy okazji wyśmiewania nadmiernego umiłowania tytułatury wśród polskiej szlachty podpis Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, który autor cytuje we własnym przekładzie na język francuski bez podania odnośnika archiwalnego: „Joseph-Alexandre Jabłonowski, prince de Jabłonów et de Lachowce, comte de Zawałów et de Lisianka, baron de Podhorce, grand-panetier de Lithuanie, etc.”¹⁶. W tym wypadku zdecydowaliśmy się wykorzystać istniejące w literaturze naukowej tłumaczenie łacińskiej inskrypcji z kościoła bernardyńskiego w austriackim Ossiach (Ossjaku): „Józef Aleksander z książąt Prusów Jabłonowski, książę Jego Królewskiej Mości na Lachowcach, hrabia na Lisiance i Zawałowie, wolny pan na Podhorcach, dziedzic na Kazanowie, wojewoda ziemi nowogrodzkiej etc.”¹⁷.

Pragnąc ułatwić czytelnikowi popularnemu korzystanie z polskiego wydania, wyjaśnialiśmy kwestie, które dotyczą historii Francji i jej kultury (doskonale znane odbiorcy francuskiemu), lub fragmenty, w których mogła pojawić się niejasność wynikająca z odmiennego kanonu dzieł, z jakimi na co dzień miał do czynienia Francuz początku XX wieku i które czyta Polak początku XXI wieku. Fragment: „Dzieciom opowiadać będzie później, iż był dumny, że 10 sierpnia bił się po stronie Ludwika XVI” opatrzyliśmy zatem przypisem objaśniającym przytoczone wydarzenia z historii rewolucji francuskiej: „10 sierpnia 1792 r. po klęskach wojsk francuskich w wojnie z Austrią miał miejsce szturm na pałac Tuileryjski. Ludwik XVI został wówczas zawieszony w sprawowaniu władzy królewskiej przez Zgromadzenie Narodowe i zamknięty w więzieniu Temple”¹⁸. W innych zaś miejscach, kiedy mogliśmy zachować ciągłość narracji, zdecydowaliśmy się na umieszczenie wyjaśnienia w nawiasie kwadratowym,

bez tworzenia dodatkowego przypisu, np.: „Regnard podsumowuje swój wywód wesołym przypomnieniem przysługującego szlachcicowi słynnego prawa [pierwszej nocy], które nawet na sto lat przed *Weselem Figara* winno być obowiązujące już tylko w teatrze”¹⁹.

Z zasady nie uzupełniamy przypisów o informacje dotyczące postępu badań nad omawianym przez Fabre’a zagadnieniem. Funkcję tę ma pełnić wstęp redaktora naukowego. Decydujemy się na uzupełnienie pozycji bibliograficznych jedynie przy wydawnictwach źródłowych, które zostały wydrukowane w języku polskim już po opublikowaniu biografii Stanisława Augusta.

Część sformułowań autora wymagała dodatkowej weryfikacji i uzupełniającego komentarza, gdyż nie można było ich potraktować jako oczywistego błędu historyka. Zdanie „W 1744 roku zjawiał się w Polsce, jako ambasador cesarowej Elżbiety, graf Hermann Karl Keyserlingk”²⁰ należało więc opatrzyć przypisem:

Stanisław August faktycznie notuje w *Pamiętnikach*, że Keyserlingk w 1744 zaczął uczyć go logiki. Jednak Kurlandczyk już wcześniej związany był z Rzeczpospolitą, gdzie pełnił urząd ministra pełnomocnego Rosji: od 24 XII 1733 do 11 I 1741 oraz od 11 XII 1741 do 7 VIII 1744. Z misją do Rzeczypospolitej przyjechał później jeszcze dwukrotnie w latach 1748–1752 i 1762–1764; S. Turłowa, *Rosjycy przedstawiciele dyplomatyczni w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 105, 1998, 2, s. 75–77.

Opracowanie polskiej edycji *Stanislas-Auguste Poniatowski et l’Europe des lumières. Étude de cosmopolitisme* zgodnie z powyższymi założeniami sprawi, że ustalenia Jeana Fabre’a opublikowane niedługo po drugiej wojnie światowej będą częściej obecne w polskim dyskursie naukowym. Wpłyną także (a przynajmniej mamy taką nadzieję) na polepszenie powszechnej opinii na temat ostatniego króla Polski. Nasza nauka, wydając polskie tłumaczenie tej monografii, spłaci dług wobec francuskiego badacza, który całą karierę poświęcił popularyzacji wiedzy o kulturze polskiego oświecenia i romantyzmu.

¹ Przywołując w dalszej części tekstu numery stron pracy Fabre’a, odnoszę się do wydania pierwszego z 1952 roku. Fragmenty przytaczam zaś w tłumaczeniu Jana Marii Kłoczowskiego.

² Są to słowa Fabre’a z 1955 roku, zacytowane we wspomnieniu jego syna, Rémiego Fabre’a; „Czas Przeszły. Poznańskie Studia Historyczne” 2016, nr 1–2 (3), s. 12.

³ J. Fabre, *Stanislas-Auguste Poniatowski et l’Europe des lumières*, Paris 1952, s. I.

⁴ W tekście zostaną zastosowane dwa typy przypisów dolnych: oznaczone cyfrą tłumaczenie przypisów autora (z zachowaniem numeracji oryginału) oraz oznaczone gwiazdką przypisy redaktora.

⁵ A. Jobert, *La Commission d’Éducation Nationale en Pologne (1773–1794). Son œuvre d’instruction civique*, Paris 1941.

⁶ M. Chamcówna, *Od tłumaczki*, w: A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979, s. XVIII–XIX.

⁷ Instrukcja ta drukowana jest w pierwszym zeszycie każdego rocznika „Kwartalnika Historycznego”, http://www.kh-ihpan.edu.pl/images/KH2019-1/09_Instrukcja_redakcyjna.pdf (dostęp: 10.10. 2019).

⁸ A więc BCz zamiast *Czart.*, ZP zamiast *Zb. Pop.*, BJ zamiast *Jagiel.* itd.

⁹ Z. Zielińska, *Wstęp edytorski*, w: W. Konopczyński, *Pierwszy rozbiór Polski*, Kraków 2010, s. LVII.

¹⁰ W przypadku cytowanego wyżej przypisu: „[P.S. Dupont de Nemours], *Mémoires soumis...*” umieszczenie nazwiska autora w nawiasie kwadratowym wynika z tego, że dzieło zostało wydane anonimowo.

¹¹ Nie dotyczy to jednak pierwszej książki monografii Joberta pt. *Les origines de l’éducation nationale en Pologne* (s. 29–154), która nie została przetłumaczona na język polski.

¹² *Mémoires du roi Stanislas-Auguste Poniatowski*, wyd. S. M. Goriainow, t. 1, Saint-Petersbourg 1914, t. 2, Leningrad 1924.

¹³ Stanislas Auguste, *Mémoires*, éd. A. Grześkowiak-Krwawicz, D. Triaire, Paris 2011.

¹⁴ *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, tłum. W. Brzozowski, pod red. M. Dębowskiego, Warszawa 2013.

¹⁵ Podobnie czynili wydawcy wspomnianej pracy A. Joberta, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce*, s. XVIII.

¹⁶ J. Fabre, op. cit., s. 22.

¹⁷ A. Betleja, A. Markiewicz, *Nowe materiały źródłowe do działalności fundacyjnej Jabłonowskich w XVIII wieku*, w: *Magnificentia rerum. Materiały źródłowe do fundacji artystycznych w XVIII wieku*, pod red. A. Betleja i A. Markiewicz, Kraków 2017, s. 49.

¹⁸ J. Fabre, op. cit., s. 6.

¹⁹ Ibidem, s. 25.

²⁰ Ibidem, s. 166.